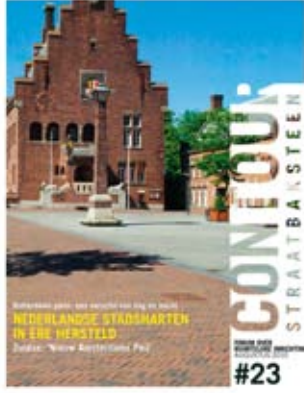
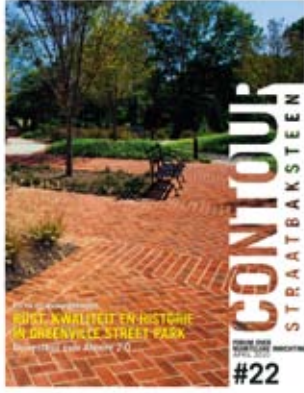

JUBILEUMNUMMER
CONTOUR
STRAATBAKSTEEN
2002-2011

CONTOUR STRAATBAKSTEEN

FORUM OVER
RUIMTELIJKE INRICHTING
APRIL 2011
#25

INHOUDSOPGAVE

4 / 7

Bob van Reeth, architect en voormalig Vlaams bouwmeester, over de openbare ruimte in Nederland en België. Over verschillen, overeenkomsten, beleving en stijl. 'Elke Belg wordt geboren met een baksteen in zijn maag.'

8 / 11

Jonava, Litouwen. Kleurige straatbakstenen geven een voormalig 'politiek' plein uit de Russische tijd een warm en menselijk gezicht.

12 / 13

Een waarborg voor kwaliteit: het KOMO-keurmerk voor straatbakstenen nader toegelicht. Hoge eisen en strenge keuringen bieden de afnemer zekerheid.

14

Openbare ruimte als motor voor transformatie. Het Platform Openbare Ruimte schreef een prijsvraag uit voor een visie op de ontwikkeling van het Cruquiusgebied in Amsterdam. Geen concreet ontwerp dus, maar een strategie.

15

Keigoed! Joop Atsma, Staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu, prijst de straatbaksteen. Zowel emotioneel als zakelijk: de gebakken straatsteen is een keigoed product.

16 / 21

Straatbakstenen kom je overal tegen. Ook op begraafplaatsen. Ada Wille ontwerpt en renoveert al twintig jaar begraafplaatsen. Een vak dat veel inlevingsvermogen vergt. Ze maakt in haar ontwerpen graag gebruik van de veelzijdige straatbaksteen.

22 / 23

Stenen & Groen duikt in de tuinen van de vermaarde tuinarchitecte Mien Ruys (1904 - 1999). Gebakken klinkerwerk past perfect bij de natuurbeleving in zowel rustieke als moderne tuinen.

24 / 27

Drie experts geven hun mening over een actuele stelling: een bouwstop of uitstel biedt ook mogelijkheden. Wat te doen met de naweeën van de crisis?

28 / 31

Niet alleen bij nieuwbouw, maar ook bij herstructureringsprojecten, wordt veelvuldig gebruik gemaakt van straatbaksteen. Contour nam een kijkje in Brakel en in Bussum.

COLOFON

Contour Straatbaksteen is een uitgave van SPS. Het tijdschrift wil een forum en inspiratiebron zijn voor alle professionals betrokken bij de ruimtelijke inrichting in Nederland.

Coverfoto: compilatie voorgaande uitgaves

Redactie

Dick Tommel (hoofdredacteur),
Tanja Bongers, Ewald van Hal,
Ton Keijsers, Michiel Nieuwenhuys,
Christa Hendrix, Sander Videler,
Armand ten Voorde en Erik Zijlstra

Raad van Advies

Peter van Beek (Voorzitter van het OBN-sectiebestuur werkgevers), Margot van Niele (directeur Kalliste Woningbouwontwikkeling), Willem van der Made (directeur Stadsontwikkeling gemeente 's-Hertogenbosch) en Jan Stigter (stedenbouwkundige Dienst Ruimtelijke Ordening gemeente Amsterdam)

SPS

Postbus 153, 6880 AD Velp
T 026 - 3845641, F 026 - 3845631
E info@straatbaksteen.nl
I www.straatbaksteen.nl

Bladmanagement

Van Zandbeek communicatie & creatie,
Christa Hendrix en Fred Wijers

Vormgeving

Van Zandbeek communicatie & creatie,
Esther van Gompel

Teksten

Guus van Rijswijk, Jitse Talsma, Sander Videler,
Armand ten Voorde en Eric Weijers

Fotografie

Picture Productions, Vincent Boon (p. 4, 6 en 7),
Wienerberger (p. 9, 10, 13 en 21),
Ministerie van Infrastructuur en Milieu (p. 15),
CRH Clay Solutions (p. 21), Vandersanden (p. 21),
Buro Mien Ruys (p. 22 en 23)

Overname uit Contour Straatbaksteen is toegestaan met bronvermelding.

STRAATBAKSTEEN BIEDT (AL) LANGE TIJD NIEUW PERSPECTIEF

De Nederlandse en mondiale economie bevinden zich al een aantal jaren in onrustig vaarwater. Het gevolg: streng bezuinigende overheden en bedrijven. Dit manifesteert zich ook in de buitenruimte. Investerings in de verdere ontwikkeling van de openbare ruimte worden teruggeschroefd. Het gevaar bestaat dat de geest van het korte-termijndenken weer opsteekt in de inrichting van straten en pleinen. Dergelijk denken laat zich leiden door het minimaliseren van kosten op de korte termijn. Met als resultaat: versoberde buitenruimten, vaak door het gebruik van goedkope(re) materialen.

Ik wil ervoor pleiten om juist in deze tijd, ook in de inrichting van de buitenruimte, vast te houden aan een lange-termijn-perspectief. Een dergelijk perspectief weegt bij de keuze voor een bestratingsmateriaal factoren mee als de levensduur, de intrinsieke en esthetische kwaliteiten van het product, de prijs gerekend over de levensduur en de duurzaamheid van de productie. Tegen het licht van deze factoren komt straatbaksteen steevast als een van de beste bestratingsmaterialen uit de bus. Ga maar na. Straatbaksteen gaat heel lang mee (soms wel eeuwen), is duurzaam in de productie, o.a. vanwege de vernieuwbaarheid van de grondstof en staat bekend om haar bijzondere uitstraling en hoge productkwaliteiten. Daarnaast kan een bestrating gemaakt van straatbaksteen gemakkelijk(er) opengemaakt worden voor ondergrondse werkzaamheden.

Er gaan steeds meer stemmen op voor een structurele, lange-termijn-oplossing voor het conjuncturele dal waarin we ons bevinden. Overheden, bedrijven en burgers worden uitgedaagd nieuwe keuzen te maken op basis van lange-termijn-waarden als duurzaamheid. Een dergelijk pleidooi gaat ook op voor de buitenruimte. De komende twintig jaar zijn letterlijk beeldbepalend voor de verdere inrichting van Nederland.

In 'Contour Straatbaksteen' heeft het pleidooi voor een lange-termijn-perspectief altijd geklonken. Al 25 nummers lang. Jawel, dit nummer heeft een zilveren randje. Al 25 nummers lang schotelen wij u mooie projecten, opinieleidende visies, duurzame ideeën voor de buitenruimte en bijzondere details in de inrichting daarvan voor. Namens de redactie sprekend hoop ik dat u net zoveel geniet en inspiratie opdoet als wij bij het maken van dit blad. Ik wil dan ook geen blad voor de mond nemen als het gaat om Contour en haar 'hoofdpersoon' – straatbaksteen. Ik ben trots op Contour en trots op het product straatbaksteen. Ik weet zeker dat straatbaksteen nog lange tijd onze buitenruimte zal sieren. Wie een lange-termijn-perspectief hanteert, zal dit met me eens zijn.

Dr. D.K.J. Tommel
Voorzitter SPS

“Elke Belg wordt geboren met een baksteen in zijn maag”

INTERVIEW

BOB VAN REETH, ARCHITECT EN VOORMALIG VLAAMS BOUWMEESTER:

“Zoeken naar de inhoud van het bestaande”

“Traditie is niet de as bewaren, maar het vuur brandende houden.” Wie deze woorden ooit heeft gesproken, herinnert Bob van Reeth zich niet meer. Maar ze vormen een mooie omschrijving van zijn visie op ruimtelijke inrichting. Contour sprak met de architect en voormalig Vlaams bouwmeester over de beleving van de openbare ruimte in Nederland en België, over architectuur, stijl en het belang van het bestaande.

AWG Architecten, het bureau waarvan Bob van Reeth directeur is, is gehuisvest aan de Paardenmarkt nabij het centrum van Antwerpen. Een relatief nieuw gebouw, maar de gevel ‘knipoogt’ naar de woning die hier vroeger stond. De grote voordeur is zo breed en hoog als de oude poort die voorheen de ingang vormde voor paard en wagen. Hoewel ontworpen als woonhuis, woont Van Reeth tegenwoordig in de achterliggende voormalige stallen. Het voorhuis dient als werkplek voor de inmiddels meer dan dertig vennoten en medewerkers. Een grote ontvangstruimte met uitkijk op de tuin en stallen en doorkijkjes naar bovenliggende verdiepingen is de plaats van het interview en bijbehorende fotosessie. Met tussendoor Belgische gastvrijheid in de vorm van heerlijke broodjes en gekoelde witte wijn.

U heeft de opleiding architectuur aan het Hoger Sint Lukas-instituut in Schaarbeek gevolgd, destijds een van de meest vernieuwende architectuuropleidingen in de Lage Landen. In welke mate heeft u dit gevormd?

“In mijn eerste jaar aldaar (1960) startte er net een nieuwe opleiding. De driejarige artistieke humaniora. Dat was fantastisch, er ging een wereld voor me open: schilder- en beeldhouwkunst, dans, literatuur en film. De docenten waren enthousiaste ‘beginnelingen’ en er was veel kruisbestuiving tussen de verschillende vakken. Na drie jaar stroomde de eerste lichte studenten van die nieuwe humaniora door naar de opleiding architectuur.

De traditionele professoren moesten behoorlijk aan ons wennen, maar rond een van hen, Fons Hoppenbrouwers, ontstond een soort school binnen de school. Hoppenbrouwers was een goede motivator en stimuleerde ons veel zelf te doen.”

Als uw grote voorbeelden worden Victor Horta en Aldo Rossi genoemd. Wat trekt u aan in hun visie?

“Eigenlijk is Bob Dylan mijn eerste grote inspiratiebron. Hij is de grote breuk met voorheen, een vernieuwende kijk op alles. Bovendien draaiden we zijn platen grijs in de lange nachten dat we als studenten moesten doorwerken. Qua architecten is Rudolph Schindler een grote invloed geweest. Hij was een modernist, die deze stroming echter op een humane en poëtische wijze invulde. Bij Victor Horta is het niet zo zeer de stijl die me aanspreekt, als wel het idee van de burgerlijke woning als promenade. Horta speelt met licht en bracht poëzie in het wonen. Ruimte en functies lopen bij hem in elkaar over, zoals bijvoorbeeld een trap die tegelijkertijd een bibliotheek is. Bij Rossi tenslotte voel ik vooral een gelijkgestemdheid. Hij bedacht dat de stad nog niet voorbij was. Onder invloed van het modernisme werden veel historische en deels verloederde stadskernen gesloopt. Rossi hanteert juist, net als ik, de bestaande stad als uitgangspunt. We hebben altijd geleerd dat architectuur te maken heeft met objecten, met gebouwen. Voor mij is architectuur echter niet een individuele villa, maar het creëren van een stad. Gebouwen maken samen de stad.”

U werkt zowel in Vlaanderen als in Nederland. Zijn er verschillen in het denken over de ruimtelijke inrichting?

“Wat ik heel erg waardeer in Nederland is het gevoel voor collectiviteit. Vlaanderen is veel individueler. Een goed voorbeeld, hoewel niet bepaald mooie ruimtelijke inrichting, is de Bijlmer. Dat is in België niet denkbaar. Nu is het in Nederland overigens wel veranderd: de Nederlandse architectuur is heel succesvol en iedereen wil iconen bouwen. Dat vind ik verschrikkelijk. Heel veel projectontwikkeling heeft maar weinig met stadsontwikkeling te maken. Er worden individuele objecten neergezet, zonder samenhang met de omgeving. En dat is juist het meest aansprekende: als je de kans hebt om echt aan stadsontwikkeling >

“Veel projectontwikkeling heeft maar weinig te maken met stadsontwikkeling”

te doen. Verantwoordelijk te zijn voor de democratische ruimte, echte gemeenschappelijke openbare ruimte te maken.”

allang bewezen, experimenteren met nieuwe vormen hoeft niet. Bovendien is er veel potentie in vrijwel elke stad. Oude industriële terreinen en spoorweg-

“Een stedelijk project is niet imiterend, maar is een ontwerp over de stad”

Ziet u, naast die hang naar iconen, nog andere ontwikkelingen in de invulling van de openbare ruimte?

“In Nederland en ook in België zijn politici zich steeds meer bewust van architectuur en stedelijke ontwikkeling, van het belang van het bestaande. Vijftientig jaar geleden werden veel oude stukken stad platgegooid, men vond ze vies en onhygiënisch. Nu groeit meer en meer het besef dat de steden die we hebben de moeite waard zijn. Er is meer waardering voor oude stedelijke vormen. Die hebben zich

complexen komen geregeld vrij en worden mooi ingevuld. Niet met individuele gebouwen, maar juist vooral als publieke ruimte. Céramique in Maastricht is daarvan een mooi voorbeeld. Zulke ontwikkelingen kan ik alleen maar toejuichen.”

Op uw website staan allerlei prikkelende termen met betrekking tot architectuur en ruimtelijke inrichting. Bijvoorbeeld dat architectuur het zoeken naar architectuur is en dat een stedelijk project niet imiterend moet zijn, maar een ontwerp over de stad is. Kunt u dit uitleggen?

“In de eerste plaats geloof ik niet in stijl. Vergelijk het met een handschrift: wat je schrijft is belangrijk, niet hoe het geschreven is. Ten tweede bestaat ontwerpen voor mij uit een aantal grote niveaus. Je begint met proberen te begrijpen wat het karakter is van wat je moet doen; je zoekt naar de bezieling van de opdracht. Daarna zoek je referenties in het bestaande. Het nieuwe ontstaat door wat al bestaat. Je zoekt aansluiting, geen breuk. Dat betekent niet klakkeloos kopiëren, maar wel zoeken naar de betekenis, de geest van een plek. In een stad is eigenlijk alles altijd actueel. Het oude en het nieuwe leven er in gelijktijdigheid. Als je op die manier kijkt, is het heel eenvoudig. Je imiteert niet, maar zet het karakter van een plek voort, zorgt met respect voor voortgang van traditie. Die manier

van denken leent zich ook niet voor de al eerder genoemde iconen. Grote gebaren kun je maken als het over gemeenschappelijkheid gaat, zoals musea en pleinen. Maar die gedijen alleen tegen een achtergrond van terughoudendheid. Als alles roept en schreeuwt, hoort niemand meer iets.”

Een andere term die u vaak gebruikt is de ‘intelligente ruïne’.

“‘Form follows function’ is een misvatting. De enige constante is verandering, dat geldt ook voor architectuur. Je moet daarom iets bouwen dat zo weerbarstig is, dat het verandering oproept en daarmee kan omgaan. Bouwen gaat wat mij betreft om vijf lagen. De eerste is de stedelijke footprint. Die moet je niet veranderen, ze zeggen niet voor niets ‘zo oud als de straat’. De tweede laag betreft het casco en de gevels van gebouwen. Die moeten minstens 400 jaar meegaan. Deze twee lagen zijn de cultureel duurzame lagen van openbare ruimte en maken een stad tot wat deze is. Daaronder heb je drie andere lagen, binnen gebouwen: inrichting, indeling en afwerking. Die gaan veel minder lang mee, respectievelijk 30, 10 en 5 jaar. Gebouwen moeten daarom

kunnen meegroeien met de tijd en met veranderende functies. Dat noem ik de intelligente ruïne.”

Tenslotte: Contour is een platform voor ruimtelijke inrichting en straatbaksteen. Speelt dit materiaal een rol in uw ontwerpen?

“Welzeker, ik ben er mee opgegroeid. Mijn grootvader was een stenenbakker. En ze zeggen ook wel: ‘Elke Belg wordt met een baksteen in zijn maag geboren’. Wat zoveel wil zeggen dat we een grote wens hebben een eigen huis te bouwen of voortdurend verbouwen. Daarnaast bestaat de baksteen al duizenden jaren en heeft hij zijn duurzaamheid wel bewezen. Negentig procent van de dingen die ik bouw, bouw ik met baksteen. Op dit moment bijvoorbeeld een abdij van de Trappisten. Heel mooi gelegen, in de natuur, met prachtige zwarte baksteen. En het Holocaustmuseum in Mechelen wordt gebouwd met witte baksteen. Uiteraard horen daar ook passende vloeren bij. Een prachtig materiaal!”

VLAAMS BOUWMEESTER

Bob van Reeths was de eerste Vlaamse bouwmeester. Een functie die hij bekleedde van 1999-2005. Hij wilde het eigenlijk niet worden, maar “het voelde als een soort burgerplicht en ik ben er uiteindelijk helemaal voor gegaan.” In de rol van adviseur keerde hij in jaren het falende beleid van de overheid ten aanzien van de openbare ruimte (“veel bouwen, zonder duidelijk plan, bij steeds dezelfde ontwikkelaars”). Van Reeth liet voor zijn opvolger een staf van 20 mensen achter, ontwikkelde het principe van de open oproep, een prijs voor voorbeeldig opdrachtgeverschap en een meesterklas waarin jaarlijks aan de beste afstudeerders kleine opdrachten wordt gegund. Als meest zichtbare effect noemt hij de versterkte band met lokale overheden, die veel bouwen en daarvoor nu vaak advies zoeken bij het bureau van de Vlaamse bouwmeester.

PROJECTEN

AWG Architecten is sinds 1992 veel in Nederland actief. Het bureau houdt zich zowel bezig met stedenbouwkundige projecten als met het ontwerpen van gebouwen en objecten, zoals meubels en gebruiksvoorwerpen. Stedenbouwkundige projecten van AWG zijn onder andere te vinden in Eindhoven (Kruidenbuurt), Nijmegen (Hessenberg) en Utrecht (Leidsche Rijn). Voorbeelden van gebouwen zijn ‘Symphonie’ op de Zuidas, de renovatie van de ‘Lichttoren’ in Eindhoven en ‘Het Bolwerk’ in Utrecht. Momenteel wordt er onder meer gewerkt aan de bouw van het Holocaustmuseum in Mechelen, dat later dit jaar wordt geopend. Meer informatie: www.awg.be

CURRICULUM VITAE

Bob van Reeth (1943), studeerde architectuur aan het Hoger Sint Lukasinstituut te Schaarbeek (Brussel). Sinds 1968 is hij zelfstandig architect. In 1972 stichtte hij de ArchitectenWerkGroep, in 2001 heropgericht als AWG Architecten. Van 1999 tot 2005 was hij de eerste Vlaamse Bouwmeester. Voor de gemeente Amsterdam was hij van 2007 tot 2010 supervisor van de Zuidas. Van Reeth bekleedde ook verschillende onderwijsfuncties en is jaarlijks jurylid van verschillende binnenlandse en buitenlandse architectuurscholen. In 2005 is hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

In het centrum van Litouwen, zo'n 30 kilometer ten noordoosten van de stad Kaunas, ligt Jonava. Zoals elk Litouws stadje heeft Jonava een kleurrijk politiek verleden: vanaf de 18e eeuw stond Litouwen langdurige perioden onder Russisch bestuur. Dit heeft zijn weerslag gekregen in het centraal in de stad aangelegde Santarveplein. Rode, gele en blauwe straatbakstenen sieren het stadsplein, dat tussen 1960 en 1970 – meer spontaan dan bewust gepland – ontstond onder de heerschappij van de Sovjets.

Straatbaksteen geeft 'politiek' plein een menselijk gezicht

Loop je door het centrum van Jonava, dan kan een aangename architectonische verrassing je niet ontgaan: het Santarveplein. Een bont palet aan kleurige gebakken klinkers siert dit plein, dat wordt begrensd door enkele plantsoenen en een parkeerplaats. De bezoeker die het plein betreedt, bevindt zich op een uitgestrekt kleurenmozaïek. Het abstracte lijnenpatroon van de bakstenen roept associaties op met het werk van een schilder als Rothko. Verdere architectonische verfraaiing kent het plein in de vorm van banken, verlichting, en een fontein met een klaterende waterval.

RUSSISCHE OVERHEERSING

Eeuwenlang maakten Russische en Sovjetlegers de dienst uit in Litouwen. In 1795 kwam de Baltische staat voor het eerst onder Russisch bestuur – om uiteindelijk van 1944 tot 1990 voor het laatst tot de Sovjetrepubliek te behoren. Het Santarveplein in Jonava is als stille getuige verbonden met die laatste Sovjetoverheersing. In de jaren '60 van de vorige eeuw werden in enkele aangrenzende straten van het huidige plein een aantal openbare bestuursgebouwen neergezet. De toenmalige traditie vereiste dat op het hoofdplein ook een standbeeld van Lenin (uitgevoerd in rood graniet)

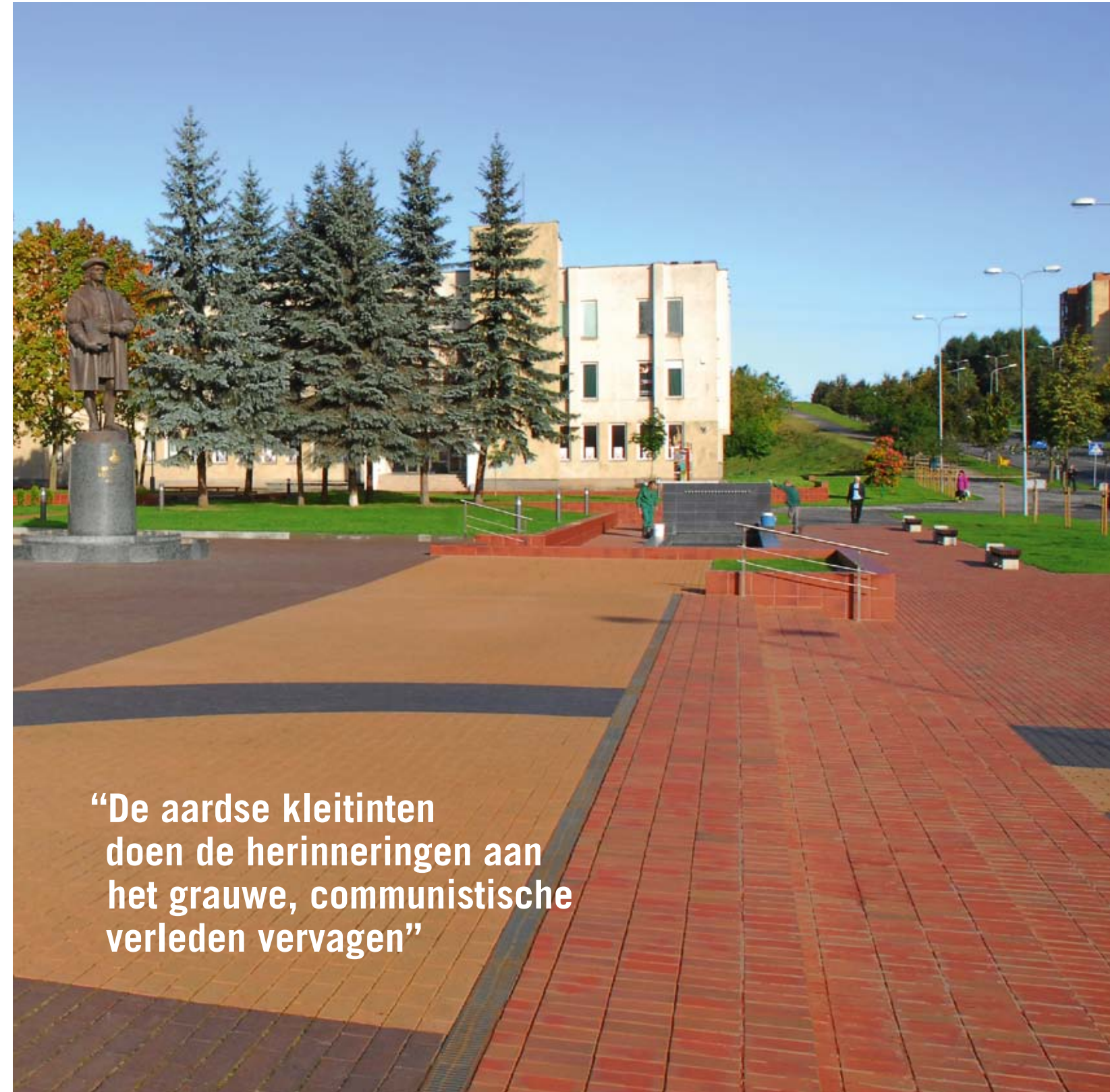
zou worden geplaatst – dit werd overigens verwijderd na de onafhankelijkheid van Litouwen in 1990.

Hoewel de Russische overheersing al decennia voorbij is, wordt het plein nog immer gedomineerd door bestuursgebouwen. Aan de noordzijde ligt een cultuurcentrum en er staan gebouwen van de districtsoverheid. Het plein wordt verder omgeven door een gerechtsgebouw, – waarvan de architecturale signatuur naar de Stalinperiode verwijst – een kunstacademie en enkele plantsoenen. De aardse kleintinten van die laatste doen de herinneringen aan het grauwe, communistische verleden van het plein vervagen.

DYNAMISCH KLEURENSPEL

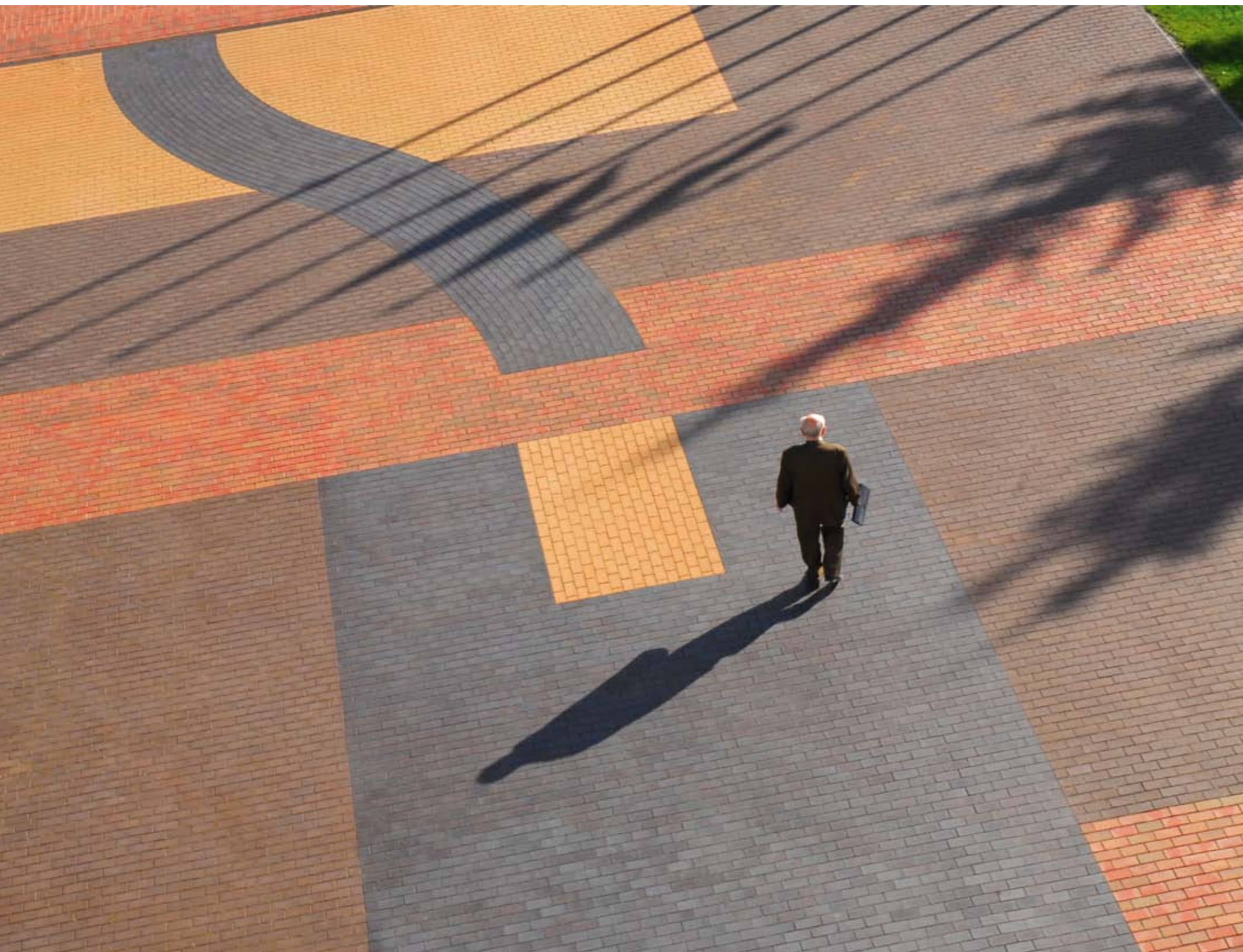
Voor de heraanleg van het huidige Santarveplein, was de plek bedekt met betonnen stenen en rode granieten platen. De jaren hadden hun tol geëist op het materiaal. Oneffenheden, scheuren, slijtage en andere beschadigingen kenmerkten het grote plein waar de glans wel zo'n beetje vanaf was. De nieuwe opzet was om van het plein een comfortabele en attractieve ontmoetings- en verzamelplek te maken. De materiaalkeuze bestaat uit veel- >

Het abstracte lijnenpatroon van de bakstenen op het Santarveplein roept associaties op met het werk van een schilder als Rothko.

“De aardse kleintinten doen de herinneringen aan het grauwe, communistische verleden vervagen”

Complexe manier van bestrating zorgt voor een dynamisch kleurenspeel dat op passanten direct een fascinerende uitwerking heeft.

“Kleurige, gebakken straatstenen, geven het plein een duurzame schoonheid”

kleurige straatbakstenen. Deze bonte, maar goed bij elkaar passende bakstenen contrasteren op fraaie wijze met de overige – overwegend grauwe – omgeving. Ze zijn niet alleen goed bestand tegen mechanische en chemische invloeden; de klinker heeft ook een zeer duurzaam en slipvast karakter. De gekozen straatbaksteen maakt het verder heel goed mogelijk het regenwater af te voeren. Om het plein een nog attractiever en gezelliger uitstraling te geven, werken landschapsarchitecten momenteel ideeën uit voor verdere beplanting van de oppervlakken. Al lopende over het plein valt sowieso direct op dat er veel is geïnvesteerd om het plein vooral een ‘menselijk’ gezicht te geven. De complexe manier van bestrating zorg voor een dynamisch kleurenspeel dat op passanten onmiddellijk een fascinerende uitwerking heeft.

PUBLIEKSVRIENDELIJK

Het kleurige plein is niet enkel een oversteekplaats van de ene kant van het centrum naar de andere: het centrale, open deel ervan is vaak het toneel van allerlei manifestaties. Met het oog daarop is het groen op het plein beperkt. De architecten streefden naar een maximum aan harde ondergrond, zodat er bij openbare evenementen grote aantallen bezoekers op het plein terecht kunnen. Het plein kent enkele trappetjes, die bedoeld zijn om auto- en fietsverkeer ter plaatse tot een minimum te beperken. Desondanks is het plein publieksvriendelijk voor gehandicapten. Het districtsbestuur zorgde voor hellende vlakken om mensen in een rolstoel probleemloos de hoogteverschillen te laten overbruggen.

Met het verwijderde standbeeld van Lenin is de geur van politiek op het plein nog niet geheel verdwenen. Om de duizendste verjaardag van de staat Litouwen te vieren, werd er een standbeeld opgericht voor de grote Litouwse hervormer en humanist Abroamas Kulvietis (1510-1545). Aan de noordelijke kant van het plein is een lindeboom geplant op de dag dat Litouwen toetrad tot de Europese Unie. Een ander in het oog springend object is de klatrende fontein. De architecten zagen met lede ogen aan dat tijdens de uitvoering in het budget voor het plein werd gesneden. Dat betekende dat er voor de begrenzende muren en de fontein uiteindelijk goedkopere bouwmaterialen moesten worden gebruikt. Voor enkele aangrenzende muren was in het geheel geen geld meer.

DUURZAME SCHOONHEID

Deze kleine tegenslagen nemen niet weg dat volgens de architecten de reacties op het plein uitermate positief zijn. Ontwerper Živilė Sakalauskienė meent dat dit mogelijk te maken heeft met het ingetogen karakter van het plein. Buiten de veelkleurigheid is niet gekozen voor extravagante of overdreven oplossingen. Na het afronden van het project is volgens haar iedereen het er wel over eens dat het gebruik van kleurige, gebakken straatstenen het plein de gewenste sfeer van gezelligheid en duurzame schoonheid heeft gegeven. ■

Project Santarve-plein | **Locatie** Jonava, Litouwen | **Oprachtgever** Districtsbestuur Jonava | **Ontwerp** JSC 'Jonavos projektas', Živilė Sakalauskienė (uitvoerende architecte), Alfonsas Petrokas (projectmanager) | **Product** strengpers straatbakstenen, waalformaat, bruin genuanceerd, donkerbruin bont, oker genuanceerd, rood genuanceerd

ACHTERGROND

Kwaliteit gegarandeerd met het KOMO-certificaat

De keuze in straatbakstenen is de laatste jaren enorm. Met nieuwe formaten, kleuren en uitvoeringen spelen de producenten in op de veranderende wensen van de markt. Maar is de kwaliteit van al die bakstenen gegarandeerd? En hoe weet de gebruiker dat? Aan de steen zelf is het immers niet te zien. De meeste straatbakstenen worden geleverd met de Europese CE-markering. Maar het KOMO-keurmerk gaat een flinke stap verder en houdt meer rekening met de specifieke eisen van de straatbaksteen in de Nederlandse situatie. Met intensieve externe controle om kwaliteit te garanderen.

Nederland is bij uitstek een land van straatbakstenen. Van rustige terrassen in tuinen, tot drukke straten in stadscentra. In het eerste geval zullen de stenen niet zo snel zwaar belast worden. Maar in het tweede geval krijgen de stenen heel wat meer te verduren: veel en soms zwaar verkeer met name. Automobilisten en voetgangers. Regenwater en vorst. Bloemenstalletjes en marktkramen. Met zo'n voortdurende hoge belasting is het dus van groot belang dat de straatbakstenen aan de hoogste kwaliteits-eisen voldoen.

EUROPESE EN NEDERLANDSE NORMEN

Er zijn in Nederland een paar documenten met daarin eisen voor keuring en kwaliteitsbewaking van (de productie van) de straatbaksteen. Met de introductie van de Europese norm NEN-EN 1344 – een aantal jaren geleden – gelden er op Europees niveau standaard eigenschappen op het gebied van ondermeer straatbakstenen. Deze productnorm vormt de basis voor de inmiddels bekende CE-markering, die aangeeft dat producten volgens Europese specificaties zijn getest en geproduceerd. Voor veel producten, waaronder de straatbaksteen, zijn producenten verplicht een CE-markering te voeren. Maar is dat ook goed genoeg voor de Nederlandse situatie? Een aantal producenten en andere belanghebbenden meent van niet. Om die reden bestaat al minimaal twintig jaar de BRL 2360,

een zogenaamde Nationale Beoordelingsrichtlijn voor straatbakstenen met eisen die heel wat verder gaan dan die van de Europese norm. In deze beoordelingsrichtlijn, die regelmatig een update krijgt, zijn ook de NEN-EN 1344 en de eisen van het Nederlandse Besluit Bodemkwaliteit (voorheen

Bouwstoffenbesluit) opgenomen. Het KOMO-certificaat voor straatbakstenen geeft de waarborg dat de (geleverde) straatbakstenen voldoen aan de BRL 2360, en daarmee dus ook aan de NEN-EN norm.

STRENGE KEURING

Een KOMO-certificaat wordt niet zomaar afgegeven. Wanneer een fabrikant het bij dit keurmerk horende certificaat voert, kan de afnemer er zeker van zijn dat het kwaliteitssysteem van de producent jaarlijks twee keer wordt geaudit. Bij deze audits letten de controleurs ondermeer op de toevoer van grondstoffen, op de verwerking van de klei en op droog- en bakprocessen. Ook wordt het eindproduct gekeurd: alle partijen straatbakstenen die geproduceerd zijn, worden door een externe keurmeester getoetst. Geen enkele tas straatbakstenen vindt dus ongecontroleerd zijn weg naar de eindgebruiker. Minimaal twee maal per jaar wordt een productcontrole uitgevoerd, waarbij de stenen aan een strenge keuring worden onderworpen. De onaf-

Onafhankelijke keuringsmeester Wouter van Hees (Kiwa) controleert een partij stenen. 'Afkloppen' en het controleren van de maatvoering zijn belangrijke testen, naast visuele beoordeling.

hankelijke keuringsinstituten Kiwa en IKOB-BKB zijn verantwoordelijk voor deze keuringen en zij verlenen bij goedkeuring het KOMO-certificaat, dat geldt dus als standaard in de markt.

HOG EISEN

Naast het verschil in keuring, verschillen ook de eisen waaraan de straatbakstenen moeten voldoen. Voor gebruik van straatbakstenen in open bestrating door voetgangers en voertuigen stelt de CE-markering slechts vier eisen, ten aanzien van: mechanische sterkte (transversale breukbelasting) op een laag niveau, duurzaamheid (vorst-/dooiweerstand), stroefheid (glij-/slipweerstand) en het vrij zijn van formaldehyde en asbest. Het KOMO-keurmerk gaat een stuk verder en stelt naast deze vier nog negen aanvullende eisen waaraan gebakken straatstenen moeten voldoen. Ook kent het een onderverdeling in verschillende kwaliteitsklassen. Het kader hiernaast geeft een volledig overzicht van deze eisen. Deze aanvullingen houden meer rekening met de Nederlandse situatie in de praktijk. In het KOMO-keurmerk zijn bovendien alle eisen conform het Nederlandse Besluit Bodemkwaliteit verwerkt, zodat het KOMO-certificaat de afnemer de zekerheid biedt te voldoen aan alle wettelijke

regels die de Nederlandse overheid op gebied van straatbakstenen en bestrating stelt. Zowel de publiekrechtelijke als de privaatrechtelijke zaken zijn met het KOMO-certificaat afgedekt.

MEERWAARDE VOOR AFNEMER

Het KOMO-keurmerk biedt dus zeker een meerwaarde in de markt. Nu is het zaak er voor te zorgen dat afnemers zich hiervan ook bewust zijn. De CE-markering wordt vaak gezien als een kwaliteitsmerk, maar dat is het niet. Het gaat slechts om minimumvereisten op het gebied van veiligheid, gezondheid en milieu. In het geval van de straatbaksteen komt er bovendien geen onafhankelijke keurende instantie aan te pas. De gebruikerseisen komen ook niet aan bod. De markt vraagt en wil meer. En terecht, gezien de Nederlandse omstandigheden. Zeker in de professionele markt, waar het gebakken materiaal tegen een stootje moet kunnen. Het KOMO-certificaat is daarbij een waarborg voor kwaliteit. Zodat de gebruiker gegarandeerd de straatbakstenen krijgt die hij verdient. ■

VOORDELEN OP EEN RIJTJE

Met het KOMO-certificaat voor straatbaksteen is kwaliteit gewaarborgd. De belangrijkste verschillen met de CE-markering zijn:

- de eisen die aan de kwaliteit van het eindproduct gesteld worden, zijn uitgebreider en liggen bij KOMO op een hoger niveau;
- KOMO stelt eisen aan wateropneming, CE doet dat niet;
- KOMO toetst aan het Besluit Bodemkwaliteit. Binnen de CE-markering bestaat hiervoor geen verplichting (zelfs geen mogelijkheid);
- KOMO staat voor periodieke controle van het productieproces door een onafhankelijke

keuringsinstituut; de totale productie wordt op basis van partijkeuring beoordeeld door onafhankelijke externe keurmeesters.

EISEN EN TOETSING VOLGENS HET KOMO-CERTIFICAAT

Eisen conform NEN-EN 1344 rechtgevend op CE-markering:

1. *Mechanische sterkte / transversale breukbelasting.*
2. *Duurzaamheid / vorst- en dooibestandheid.*
3. *Stroefheid / glij- en slipweerstand.*
4. *Asbest en formaldehyde mogen in straatbaksteen niet voorkomen.*

Aanvullende eisen conform NEN-EN 1344:

5. *Gemiddelde maat.* In een steekproef van 10 stenen mag de gemiddelde waarde niet meer afwijken van de voor keuring gedeclareerde werkmaat dan $0,4\sqrt{d}$, afgerond naar de dichtstbijzijnde millimeter, waarbij d staat voor de werkmaat (in mm).
6. *Maatspreiding.* In een steekproef van 10 stenen moet het verschil tussen de grootste en de kleinste meetwaarde voor de lengte gedeclareerd worden volgens verschillende klassen.
7. *Slijtweerstand.*
8. *Duurzaamheid van de stroefheid / gepolijste glij- en slipweerstand.*

Extra eisen op basis van de BRL 2360:

9. *Wateropneming.* Straatbakstenen moeten qua wateropneming onder een bepaald maximum blijven. Hoe harder de steen, hoe geringer de wateropneming. De straatbakstenen worden ingedeeld in een (wateropnemings)klasse zoals A4-12.
10. *(Minimale) afmetingen.* Voor een aantal formaten zijn minimale afmetingen vastgelegd.
11. *Vorm en uiterlijk.* Binnen een aselekt getrokken monster van 10 stenen moeten minimaal 9 exemplaren qua vorm en bezanding regelmatig van structuur zijn.
12. *Structuur en doorbakkenheid.* Straatbaksteen moet regelmatig respectievelijk gelijkmatig van structuur en doorbakkenheid zijn. Op 100 straatbakstenen zijn maximaal 5 exemplaren met enige gebreken toegestaan.
13. *Milieuhygiënische eisen.* Alleen in Nederland geldt de wettelijke eis te voldoen aan het Besluit Bodemkwaliteit.
14. *Toetsing.* Typekeuring, startkeuring en verificatie van het kwaliteitssysteem van de producent, periodieke keuring van het eindproduct. Erkenning van de producent.

Bron: www.straatbaksteen.nl en www.knb-baksteen.nl

Openbare ruimte als motor voor transformatie

Ontwikkel een visie en een strategie voor Cruquius in het Amsterdamse Oostelijk Havengebied. Centraal staat de openbare ruimte als drager van nieuwe ontwikkelingen. Dit was de opgave van een prijsvraag die het Platform Openbare Ruimte, waarin ook SPS is vertegenwoordigd, onlangs uitschreef.

Cruquius is een verrommeld en gedateerd bedrijven- en industrieterrein. Een groot deel van de huidige functies zal in de nabije toekomst verdwijnen. Een uitgelezen kans om van dit

laatste schiereiland in het Oostelijk Havengebied een levendig gebied te maken met meerdere functies: wonen, werken, leren, recreëren en verblijven. Een gebied dat een vitaal en vol-

Doorsnede in transitie

Actuele situatie

T = 01

T = 02

Het winnende voorstel in beeld: de transformatie van de huidige naar de nieuwe situatie. Door flexibel te schuiven met tijdelijke functies ontstaat een nieuwe invulling van het Cruquiusgebied.

waardig onderdeel van de stad Amsterdam kan zijn. De vraag daarbij is of enkele van typische eigenschappen van de openbare ruimte van het gebied – maritieme sfeer, veel water – behouden kunnen blijven en het gebied identiteit kunnen geven. De openbare ruimte als drager en zelfs motor van de herontwikkeling van een stedelijk gebied.

De jury vroeg nadrukkelijk niet naar een concreet ontwerp, maar naar een strategie. Een antwoord op de vraag of de deelnemers het gebied een zetje kunnen geven bij de herstructurering. Uit de 55 inzendingen is uiteindelijk een unanieme winnaar gekomen: 'Speelruimte', van Bureau B+B samen met Investeren in Ruimte. Uit het jury-rapport: "Een rijk en intelligent plan met een robuuste strategie, dat is gefundeerd in de rauwe kwaliteiten van het gebied en bovendien duidelijke uitspraken doet over transformatie en tussentijd". Door flexibel te schuiven met tijdelijke functies en 'incidenten' wordt er een proces in gang gezet, waarmee in de loop van de tijd Cruquius geheel wordt ingevuld.

Alle ontwerpen zijn gepresenteerd in een oude wijnhal in het gebied en de winnaars hebben hun plan ook kunnen presenteren tijdens een lunchbijeenkomst van de gemeente Amsterdam, waarbij veel vertegenwoordigers van Dienst Ruimtelijke Ordening aanwezig waren. De winnaar mag tevens aan de slag met een adviesopdracht voor de ontwikkelingscombinatie van Cruquius ter waarde van € 25.000,-.

Meer informatie:
www.platformopenbareruimte.nl

JOOP AT SMA

STAATSSECRETARIS INFRASTRUCTUUR EN MILIEU

Ik zeg het u eerlijk. Op het moment dat ik aantrad als staatssecretaris Infrastructuur en Milieu, heb ik geen moment stilgestaan bij de gedachte dat ik ooit een column over straatbakstenen zou schrijven. Volledig onterecht natuurlijk! Dit gebakken product bepaalt in belangrijke mate het straatbeeld in onze openbare ruimte. Elke dag lopen of rijden we over straatbakstenen; over straten, over pleinen, over tuinpaden. De gebakken straatsteen is een prachtig product. De verscheidenheid aan patronen, de kleurschakeringen, het vakmanschap van de stratenmakers, we staan er gewoonweg te weinig bij stil. Enfin, genoeg emotie, nu even wat zakelijke noties van mijn kant.

Als staatssecretaris zet ik mij in voor een beter milieu: schone lucht, schoon water en een prettig leefmilieu voor iedereen. Dat betekent dat ik bijvoorbeeld sectoren stimuleer goed na te denken over de productie en het (her)gebruik van hun producten. Hoe besparen we meer energie? Hoe beperken we de uitstoot van schadelijke emissies? Of hoe hergebruiken we onze producten beter? En als één ding duidelijk is, dan is het dat de straatbaksteen een 'keigoede' score haalt in duurzaamheid. Twee voorbeelden: de baksteen is gemaakt van natuurlijke grondstoffen en haalt ook een zeer hoog percentage van hergebruik (meer dan 90%). Veel Nederlandse gemeenten kiezen dan ook voor gebakken bestratingsmaterialen in het kader van hun duurzaam inkoopbeleid.

Keigoed

Ondanks die positieve milieubalans blijft de baksteensector continu zoeken naar slimme innovaties. Die ontwikkeling zich ik van harte toe. Dat is niet alleen een zaak van maatschappelijk verantwoord ondernemerschap, maar ook van slim ondernemerschap. Want door te investeren in duurzame innovaties blijft u uw concurrenten voor in toekomstgericht denken. En omdat de baksteenindustrie een belangrijk 'gebakken' steentje bijdraagt aan een prettiger leefklimaat, heeft deze sector meer dan terecht een groen imago, met hogere inkomsten als beloning. Daar ben ik van overtuigd. Kortom, milieu als economische kans!

Begraafplaatsen vragen om warmte, rust en contact

Landschapsarchitecte Ada Wille ontwerpt, renoveert en restaureert al twintig jaar begraafplaatsen. Een specialisatie die kennis, kunde en inlevingsvermogen vereist. Niet alleen stellen de wet en een opdrachtgever de nodige technische eisen. Esthetisch moet een begraafplaats ook gepast zijn. Om afscheid te nemen, te rouwen, tot rust te komen en elkaar te ontmoeten. Het scheppen van de juiste sfeer is daarom altijd het voornaamste doel van Wille. Contour laat de landschapsarchitecte aan het woord over de geschiedenis, betekenis en inrichting van Nederlandse begraafplaatsen. “Ik zoek altijd de menselijke maat.”

Kerk en omgeving sluiten dankzij het gebruik van straatbakstenen naadloos op elkaar aan op Crematorium en Begraafplaats IJsselhof in Gouda.

“De mens is een emotioneel wezen. We zijn een van de weinige diersoorten die rouwen. Die rouw is vaak verbonden aan de plek waar we het lichaam begraven. Dat is natuurlijk een mystieke component. De plek is de laatste tastbare verbinding met onze geliefden. Begraven is wat dat betreft een oerverschijnsel. De Neanderthalers kenden al rituelen voor hun gestorvenen. Ze gaven bloemen en voorwerpen mee, ze besteedden aandacht aan het lichaam. Ook mensen in latere perioden, de nomaden, markeerden begraafplekken met grote stenen. Om de lichamen te beschermen, maar ook om de juiste plek terug te kunnen vinden. De plek van de dode blijft belangrijk voor de levende. Die plek markeren we nu nog steeds met grote stenen. Emotioneel is het begraven

belangrijk voor het rouwen. Het is heel moeilijk om het verdriet af te sluiten zolang er geen lichaam is om te begraven. Een laatste rustplek geeft houvast. Nabestaanden kunnen er terugkomen, iets met hun verdriet doen. Begraafplaatsen spelen zo een voorname rol in het proces van rouwverwerking.”

UIT DE STAD

“Sinds mensenheugenis begraven mensen hun doden. Maar de manier waarop mensen met begraafplaatsen omgaan, verandert in de loop der tijd. Dat gaat al ver terug. In de Middeleeuwen bijvoorbeeld, was de dood elke dag aanwezig. Mensen werden niet oud en waren min of meer gedwongen het sterven een plek te geven in het alledaagse leven. Dat zie je terug in de plaats waar men toen zijn doden achterliet: midden in de stad, rondom en in de kerk. Het hele leven speelde zich af op die begraafplaatsen. Markten, rondscharrelende varkens, spelende kinderen.”

“Met de opkomst van de medische wetenschap werd de dood steeds meer taboe. Men kreeg meer inzicht in het belang van hygiëne voor de gezondheid. Een Napoleontisch decreet in 1804 verordonneert dat begraafplaatsen de steden uit moeten. Doden mochten niet meer begraven worden in kerken en binnen de stadsmuren. In 1829 wordt dit opnieuw bekrachtigd in de Nederlandse wet. Zo verdwijnt de begraafplaats uit de maatschappij. Het wordt een plek waar mensen het liefst zo min mogelijk komen.”

EN WEER IN DE STAD

“Vandaag de dag zie ik dat weer veranderen. De steden zijn uitgedijnd, de begraafplaatsen die buiten de muren lagen, zijn opgenomen in nieuwe wijken. De angst voor de begraafplaats verdwijnt. In de twintig jaar dat ik begraafplaatsen ontwerp, heb ik die ontwikkeling van dichtbij mogen meemaken. Ik herinner me een kunstenaar die met Allerzielen een Lichtfeest organiseerde. Het doet wat denken aan het Mexicaanse Fiësta de los Muertos. Aan het begin van de winter kwamen mensen 's avonds, in het donker, lichtjes en kaarsen aansteken bij de graven. Er stonden vuurkorven. Mensen spraken met elkaar, haalden herinneringen op. Vervolgens verspreidde het fenomeen zich. In heel Nederland worden nu Lichtfeesten georganiseerd. Zo wordt de begraafplaats weer onderdeel van de stad.”

“Toch blijft onze culturele geschiedenis veel invloed houden op de manier waarop we begraven. In de zuidelijke landen rond de Middellandse Zee begraaft men bijvoorbeeld ook bovengronds in mausolea of grafnissen. Wij hier in het noorden staan veel meer in de grond, in moeder aarde. We dekken onze doden toe, met zand en stenen uit de omgeving. De kringloopgedachte speelt hierbij ook een belangrijke rol. Alleen al wat dat betreft >

“Straatbakstenen passen bij de emotie van begraven”

Dankzij de straatbakstenen ontstaan open pleinen en geborgen terrassen. Hieronder Begraafplaats St. Laurentius, Zedelgem en rechts Begraafplaats Zijlpoort, Leiden.

passen straatbakstenen in onze begraafcultuur. Met natuurlijk materiaal in de omgeving wordt de verbinding met de aarde veel sterker. Het oogt meer organisch dan bijvoorbeeld asfalt. En het is een materiaal dat de tand des tijds weerstaat. Bakstenen worden eigenlijk alleen maar mooier. Ze appelleren aan de eeuwigheid. Een geruststellend idee.”

MENSELIJKE MAAT

“Met mijn ontwerpen moet ik een aantal dingen combineren. Natuurlijk zijn er de technische aspecten, van wettelijke voorschriften tot toegankelijkheid voor graafmachines. Dan bieden

straatbakstenen voordelen. Vooral op oude begraafplaatsen ligt er vaak nog grind. Dat is lastig voor bezoekers met rollators en rolstoelen, maar ook voor machines. Straatbakstenen zijn perfect strak te leggen. Zo houdt je de begraafplaats ook zonder de harde uitstraling van asfalt toegankelijk.”

“Maar na de technische vereisten is het de grote opgave om van een begraafplaats ook een esthetisch geslaagd project te maken. De inrichting is cruciaal voor de beleving. Het meest economische ontwerp is natuurlijk een rechttoe, rechtaan parkeerplaatsmodel. Maar dan mis je zo veel. Mensen moeten de kans krijgen om ➤

“De warmte van de bakstenen is erg aangenaam”

Rustige zitplekken bieden stilte en geven ruimte aan ontmoetingen op Begraafplaats St. Laurentius, Zedelgem.

rustig te rouwen en gedenken. Voor de IJsselhof in Gouda ontwierp ik bijvoorbeeld een nagedachtenisplek voor overledenen waarvan de as verstrooid is. Een ontspannen plek, met uitzicht op de Hollandse IJssel. Zo zoek ik altijd de menselijke maat. Vaak door een begraafplaats in verschillende delen in te richten. Open velden, met wilde bloemen en lange grassen bijvoorbeeld, voor een ruimtelijk effect. Of juist een meer besloten plek, met stevige bomen, die bescherming en veiligheid bieden. Zo kunnen mensen zelf kiezen wat ze het meest prettig vinden.”

LEVENDIG EN RUSTIG

“Ik zie een begraafplaats als een halfopenbare ruimte. Kijk naar Père-Lachaise in Parijs, waar managers de drukte ontvluchten door er even rustig te lunchen. Mensen waarderen de rust en schoonheid van een begraafplaats. De omgeving is mooi en vaak is de ecologie bijzonder. Er floreren dieren en planten die nergens anders een kans krijgen. Ik kom ook steeds meer biologieklassen tegen op begraafplaatsen. Trouwens, hetzelfde geldt voor geschiedenis-klassen. Begraafplaatsen hebben vaak een boeiende historie.”

“Bij de inrichting denk ik aan alle bezoekers. Soms kom ik ergens waar niet eens een bankje staat. Hoe kan je dan rustig in de zon zitten, wat langer bij het graf in de buurt blijven? Daarom creëer ik

altijd ontmoetingsplekken. Bijvoorbeeld door bij een watertappunt een zitje en een bloemschiktafel te plaatsen. Daar komen mensen in gesprek. Om hun verdriet te delen of gewoon gezellig te praten. Dat mensen de begraafplaats weer vinden als onderdeel van de stad, dat merkte ik bij het renoveren van de R.K. Begraafplaats Zijlpoort in Leiden. Dat was een groot project, deels in het kader van de nationale metsel- en voegkampioenschappen in 2006, georganiseerd door Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten. Vmbo-leerlingen werkten mee aan de uitvoering tijdens de landelijke finales in hun vakgebied: metselen, voegen en groenaanleg. De Nederlandse baksteenindustrie stelde zowel de straatbakstenen beschikbaar. Daarmee konden we een oud tegelpad combineren met een nieuw pad van bakstenen, samen met gemetselde trappen naar een hoger gelegen deel. Al die levendigheid op een begraafplaats, dat was erg bijzonder.”

PASSENDE OMGEVING

“Architectonisch bieden straatbakstenen een interessant voordeel: het is in patronen en vormen te leggen. Daarmee kun je ook symboliek in een ontwerp verwerken, zoals een duif met een olijftak of een alfa en omega. Ingetogenheid en piëteit zijn dan wel belangrijk. Je kunt niet te ver gaan. Toch maak ik graag gebruik van kleuren en patronen. Bij het kinderhofje van het Crematorium Groningen nam ik bijvoorbeeld een regenboog in de bestrating op. Vaak liggen kinderen op een apart deel van een begraafplaats. Zulke delen zijn een bijzondere uitdaging. Ik creëer graag een veilige plek, waar ouders in alle rust hun kind kunnen bezoeken en hun gang kunnen gaan. Het vraagt wel subtiliteit, maar met net iets meer kleur: met planten die geuren in de zomer, die vlinders aantrekken, die vroeg in de lente bloeien, geef je mensen steun met je ontwerp. En ik probeer ook rekening te houden met broertjes en zusjes. Die moeten iets te doen hebben, wat kunnen spelen. Bijvoorbeeld door een waterpompje neer te zetten, of een beeld waarop ze gerust mogen klimmen. Zo kunnen zij ook bij hun broertje of zusje zijn.”

“Op begraafplaatsen ligt het gebruik van straatbakstenen voor de hand. De warmte van de bakstenen is erg prettig. Ik hergebruik ook graag stenen. Als begraafplaatsen of gemeenten nog oude stenen op voorraad hebben, dan is dat een gelukkige verrassing. Vooral omdat tijd voor mij een belangrijke factor is. Een boom die ik nu plant, is pas over twintig jaar de robuuste eik die het moet zijn. Daarom is het prettig met bestaande en oude materialen te kunnen werken. Dat geldt ook voor renovaties en restauraties. Ik kan een begraafplaats wel kunstmatig terugbrengen naar de meest originele staat, maar dan verdwijnt alles wat er op die plek in de loop der jaren is gebeurd. Het mooiste is wanneer je iets nieuws toevoegt en het lijkt alsof het er al altijd heeft gelegen.”

“Bakstenen appelleren aan eeuwigheid, een mooie gedachte”

R.K. BEGRAAFPLAATS LEENDE

De rode stenen op de katholieke begraafplaats sluiten naadloos aan op de contemplatieve uitstraling van de kerk. De buitenmuur van natuursteen zorgt samen met het regelmatig terugkerende groen voor een rustige en kenmerkende sfeer.

Project R.K. Begraafplaats Leende | Locatie Leende | Opdrachtgever Parochiebestuur St. Petrus' Bandenkerk | Ontwerp Reiling Sterksel | Product Waalformaat, rood

ALGEMENE BEGRAAFPLAATS BUNDE

De gloedvolle, warme teint van de rode bestrating geeft het omringende groen diepgang en kleur. Door het steengebruik blijft de urnenmuur verbonden met de aarde. Een geruststellende gedachte.

Project Algemene Begraafplaats Bunde | Locatie Meerssen | Opdrachtgever Gemeente Meerssen | Ontwerp Gemeente Meerssen | Product Dikformaat, rood

BEGRAAFPLAATS RHIJNHOF

Te midden van de halfhoogbouw in Leiden vormt de Rhijnhof een open ruimte. Met lage begroeiing, lange paden en een eenvoudig patroon biedt de begraafplaats de kans om te denken en gedenken.

Project Begraafplaats Rhijnhof | Locatie Leiden | Opdrachtgever Stichting Begraafplaats Rhijnhof | Ontwerp Copijn Tuin- & Landschapsarchitecten | Product Waalformaat, rood en geel en LF60 bruin

BURO MIEN RUYS TUIN- EN LANDSCHAPSARCHITECTEN

Ontwerp en omgeving in harmonie

Ze introduceerde typisch Nederlandse tuinmaterialen als de spoorbiels en de grindtegel en verwierf internationale bekendheid met haar functionele ontwerpen, gekenmerkt door een helder lijnenspel en natuurlijk aandoende beplanting. Mien Ruys (1904 - 1999) stond aan de wieg van de tuinarchitectuur in Nederland en drukte als geen ander een stempel op de manier waarop we – ook nu nog – onze tuinen inrichten.

“De opvattingen van Mien zijn nog steeds terug te vinden in onze ontwerpen: dienstbaar aan de omgeving, een casco dat door de eigenaar zelf wordt gestoffeerd.” Anet Scholma is directeur van Buro Mien Ruys tuin- en landschapsarchitecten bv in Amsterdam en redacteur van Onze Eigen Tuin, het tijdschrift dat Mien Ruys in 1955 oprichtte om tuinarchitectuur onder de aandacht te brengen van een breder publiek. “Wars van prestige, dat was Mien Ruys ten voeten uit,” aldus Scholma. “Of ze nu samenwerkte met bekende architecten als Rietveld en Merkelbach of bezig was met het ontwerpen van een kleine stadstuin. Het creëren van plezierige ruimtes stond bij Mien voorop. Harmonie met de omgeving en de daarin bestaande elementen was van essentieel belang.”

BIELZEN MIEN

Tot op hoge leeftijd verdeelde Mien Ruys haar tijd tussen het ontwerp bureau en haar proeftuinen in het Overijsselse Dedemsvaart. Daar, op de voormalige plantenkwekerij van haar vader, experimenteerde ze volop met stijlen, materialen en beplanting. In de Tuinen van Mien Ruys – nu een gemeentelijk monument – is nog steeds de eerste bielzertuin van ‘Bielzen Mien’ te vinden. En hier zag ook de grindtegel het levenslicht. “Bedacht toen natuursteen en gebakken producten schaars waren, net na de oorlog”, vertelt Anet Scholma. “Betontegels vond Mien niet mooi en dus verwijderde ze de bovenste laag mortel, zodat een meer natuurlijk product ontstond.”

VOOR DE EEUWIGHEID

De herinrichting van het Haagse Zuiderpark, het groen rondom het Provinciehuis in Zwolle en vele particuliere tuinen: de filosofie ‘ontwerpen is kijken en zien’ van Buro Mien Ruys slaat aan bij opdrachtgevers met de meest uiteenlopende wensen. Dat dit leidt tot een zeer gevarieerd materiaalgebruik, spreekt voor zich. Gebakken klinkerwerk is daarbij volgens Anet Scholma niet meer weg te denken. “De warme uitstraling van straatbakstenen past perfect bij de natuurbeleving die we voor ogen hebben, zowel in een moderne omgeving als in rustieke tuinen. Daarnaast slijten ze amper. Een straatbaksteen koop je voor de eeuwigheid.”

PARTICULIERE TUIN, HAGESTEIN

OPDRACHTGEVER: INWONER HAGESTEIN

ONTWERP: BURO MIEN RUYS TUIN- EN LANDSCHAPSARCHITECTEN BV

PRODUCT: WAALFORMAAT

OPENHEID

Deze tuin, in het Utrechtse Hagestein, wordt omgeven door open gebied. De eigenaar wilde die openheid graag behouden, maar ook kunnen beschikken over beschutte plekje, zoals de rozentuin. Een hoofdpad van gebakken materiaal komt uit in de cirkelvormige rozentuin met in de bestrating uitgespaarde rozenperken. Een forse haag omsluit dit tuindeel gedeeltelijk.

LIJNENSPEL

Typisch Buro Mien Ruys: harmonie, perspectief en optimaal gebruik van de beschikbare ruimte. Het functionele lijnenspel geeft de eigenaar volop gelegenheid de tuin zelf verder ‘aan te kleden’ en er zijn eigen stempel op te drukken.

BESCHUTTING

Dezelfde tuin in Laren. Ook dit is een mooi voorbeeld van hoe je optimaal gebruik kunt maken van elementen die al aanwezig zijn. Het grote terras grenst direct aan de woning en bood niet echt een beschut gevoel, daarvoor is de muur te laag. De pergola zorgt voor de nodige beslotenheid.

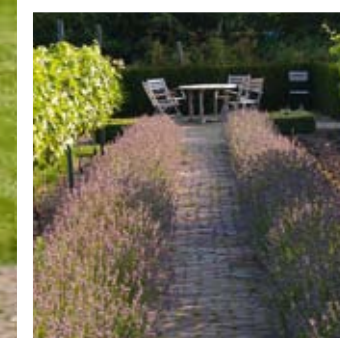
CONTACT

Eenvoudige lijnen kenmerken ook deze tuin in Voorschoten. De metershoge haag, van leylandcypressen, is weliswaar dominant, maar schermt de tuin perfect af van het aangrenzende parkeerterrein. De dwarsgeplaatste lagere hagen zorgen voor een ruimtelijke geleiding, zonder dat het contact met de rest van de tuin verloren gaat.

ENTREEPLEIN

Je kunt het bijna een plein noemen, de entree van dit huis in Hagestein. Om het oppervlakte wat te ‘breken’, hebben we verschillende materialen gebruikt. Straatbakstenen vormen de basis, de stepping stones zijn van ander materiaal en geven de looprichting aan. Deze inrichting geeft de tuin een goede basis om verder in te vullen met bijvoorbeeld bloembakken.

FRANSE SFEREN

Een stukje Frankrijk in Nederland. Dat is deze tuin in Laren. Het straatbakstenen pad zorgt voor een warme, rustieke uitstraling en de lavendelplanten en wijnranken zorgen onmiskenbaar voor een Franse sfeer. Maar ook hier blijft het ontwerp functioneel en kan de eigenaar er zijn eigen draai aan geven.

FORUM

In 'Forum' reageren opinieleiders en bestuurders op het gebied van ruimtelijke inrichting op een actuele, prikkelende stelling.

STELLING

'Een bouwstop of uitstel biedt óók mogelijkheden'

Het economische tijt trekt voorzichtig weer aan. Maar in sommige sectoren werkt het effect van de crisis nog door. Bijvoorbeeld op het gebied van ruimtelijke inrichting. Een groot aantal bouwprojecten wordt niet uitgevoerd of tot nader order uitgesteld. Hoewel dit in eerste instantie alleen maar nadelen lijkt te hebben voor ondermeer de (straat)baksteenindustrie, de buitenruimte en haar gebruikers, biedt een bouwstop of uitstel ook nieuwe kansen en creatieve oplossingen. Denk bijvoorbeeld aan de aanleg van tijdelijke bestrating van straatbaksteen in half afgebouwde nieuwbouwwijken: als statement van de (toekomstige) kwaliteit kan dit nieuwe bewoners over de streep trekken toch een huis te kopen. Bouwplannen die niet doorgaan bieden ook (letterlijk) ruimte aan nieuwe initiatieven, zoals de aanleg van recreatiegebieden of een tijdelijke benutting voor andere doeleinden. Welke andere mogelijkheden zijn er?

Richard Koek
Directie Rijnbout, ontwerp- en adviesbureau voor ruimtelijke inrichting

Andere tijden, andere oplossingen?

Als het volume van de bouwproductie afneemt, kun je er van uit gaan dat ook de hoeveelheid projecten in de openbare ruimte afneemt. Want ook nu nog is een belangrijke motivatie voor de aanleg en vernieuwing van de openbare ruimte de koppeling met vastgoedontwikkeling. Nu er minder geld beschikbaar is, zijn overheden geneigd te bekknibelen op budgetten. Een fout: goedkoop is in de inrichting van de openbare ruimte vaak duurkoop. Goedkope materialen zijn al na een korte tijd versleten en niets meer waard. Gebakken materiaal blijft van waarde, blijft mooi, blijft herbruikbaar.

BEELDBEPALEND

Tijd dus voor een nieuwe insteek met gebakken materialen. Want gebakken straatsteen is en blijft in de Nederlandse situatie het beste, duurzaamste en mooiste materiaal. Al eeuwen lang bepaalt de gebakken straatsteen het beeld van de karakteristieke straat- en pleinruimten van ons land. Mooi verouderend, flexibel, herbruikbaar, en eigenlijk steeds meer waard naarmate het ouder wordt. Tot zover niet zoveel nieuws. We weten al dat pleinen van natuursteen zelden veel kwaliteit toevoegen. Veel van wat gebakken steen kwaliteit geeft, ontbreekt bij natuursteen: niet mooi verouderend, niet opneembaar en alleen herbruikbaar als steenstort en fijn grind. De uitvoering, op de beweeglijke Nederlandse ondergrond, vergt bouwkundige detaillering die in de beheersituatie nauwelijks te handhaven is. Ook de duurzaamheid van betonverhardingen is, ondanks alle vernieuwingen en innovaties, nog altijd beperkt. Kleurvastheid en herbruikbaarheid vallen erg tegen. De waardering bij het publiek, de gebruiker, is en blijft laag.

NIEUWE INSTEEL

De keuze van gemeenten en andere opdrachtgevers voor gebakken materiaal spreekt dus eigenlijk voor zich. Maar de baksteenindustrie kan zelf ook nieuwe middelen inzetten om het gebruik van straatbakstenen, ook in tijden van crisis, te bevorderen. En zo bij te dragen aan kwalitatief hoogwaardige én duurzame openbare ruimte. Die nieuwe mogelijkheden zitten minder in productinnovatie of verbetering van de mechanische bestratingwijzen, als wel in nieuwe vormen van financiering. Zou de baksteenindustrie de inrichting van de openbare ruimte kunnen meefinancieren? Bijvoorbeeld in de vorm van statiegeld- of lease-constructies? Om de lifecycle-performance van gebakken materiaal in eigen hand te houden. Dit vergt dan wel een andere opzet van de hele keten van leveranciers en uitvoerders, en een

“Gebakken materiaal blijft van waarde, blijft mooi, blijft herbruikbaar”

heel andere wijze van inkoop en aanbesteding. Daar waar nu in de meeste gevallen de civiele aannemers de prijs en kwaliteit bepalen, zou een veel directer contact tussen de producent en de afnemer gewenst zijn. Er zijn al gemeenten die zelf materiaal inkopen; met deze partijen kunnen zaken worden gedaan en gezocht worden naar nieuwe oplossingen voor de inrichting van de openbare ruimte.

‘Een bouwstop of uitstel biedt óók mogelijkheden’

Gerdo van Grootheest
Wethouder ruimtelijke ordening, natuur en sport
van de gemeente Maastricht

Investeren in brandpunten

Het Maastrichtse stadsbestuur heeft de economische crisis aangegrepen om zich te bezinnen. In het verleden heeft de stad veel ambitie getoond, ook in tijden dat het economisch minder ging. Dat heeft onze stad veel opgeleverd. Als ik bijvoor-

“Maastricht houdt ambitie met een gezonde dosis realisme”

beeld kijk naar de wijk Céramique; daar hebben we begin jaren negentig als overheid een museum en een multifunctionele bibliotheek gebouwd. Toen de markt weer aantrok, was het gebied daarvoor een logische en aantrekkelijke locatie voor nieuwe ontwikkelingen. De conclusie die we in Maastricht hebben getrokken, is dat Maastricht ambitie moet houden. Echter wel met een gezonde dosis realisme.

REGIE NEMEN

De gemeenteraad wees daarom vorig jaar acht brandpunten in de stad aan waar de gemeente gericht wil investeren tot 2020. Het gaat om de herstructureringsplannen Noordwest en Noordoost,

Geusselpark, Belvédère, Centrum, Noorderbrug, Tunnelgebied A2, Randwyck en Beatrixhaven. In deze brandpunten neemt de gemeente de regie door de komende tien jaar gericht circa 250 miljoen euro te investeren. Per brandpunt is een strategie bepaald voor woningbouw, infrastructuur, economische ontwikkeling of landschapsontwikkeling. Met deze strategie verwacht het gemeentebestuur de komende tien jaar een totale investering van ruim een miljard euro te realiseren.

INVESTEREN IN DE TOEKOMST

Een mooi voorbeeld is het investeren in de verlegging van de Noorderbrug. Maastricht heeft twee grote knelpunten op verkeersgebied. Voor de verkeersstroom Noord-Zuid is dat de A2 die dwars door de stad loopt. Deze snelweg wordt binnenkort ondertunneld. Voor de stroom Oost-West is dat de Noorderbrug, die aangepast moet worden om een groter verkeersvolume aan te kunnen. Het aanpassen van de Noorderbrug halen we een aantal jaren naar voren nu het economisch minder gaat. Hiermee investeren we 125 miljoen euro in de stad en zorgen we dat Maastricht ook in de toekomst bereikbaar blijft. Op die manier zorgen we ervoor dat er nu in de stad geïnvesteerd wordt, en dat we straks klaar zijn voor het moment dat de markt weer aantrekt.

Mary Fiers
Wethouder Wonen, Wijken, Ruimte en Burgerparticipatie,
Gemeente Eindhoven

Kansen pakken

De negatieve effecten van een bouwstop of -uitstel zijn overduidelijk en worden vast ook door veel baksteenleveranciers gevoeld. Dus is het goed om ook eens stil te staan bij de kansen die deze ontwikkelingen bieden. En die kansen vervolgens ook te pakken. In Eindhoven hebben we in de afgelopen jaren een aantal voorbeelden gezien, hoe we slim om kunnen gaan met deze kansen.

EXTRA PARKEERVOORZIENING

Een braakliggend terrein dat klaar is voor bebouwing, levert voor niemand wat op. Behalve misschien irritatie bij omwonenden, omdat zo'n terrein er snel verloederd uitziet. In het verleden speelde dit al eens bij een terrein, tegen de binnenstad aan, dat in het bezit was van de gemeente. Toen is besloten om een flinke stapel stenen te huren en een tijdelijke parkeerplaats in te richten. Betaald parkeren uiteraard, in de buurt van het winkelcentrum. Dat terrein had anders (ook door extra vertraging van de bouw) bijna tien jaar braak gelegen, maar heeft nu al die tijd parkeergelden genereerd. Winst voor de automobilist (meer parkeerruimte), winst voor de buurt (geen verloederd uitzicht) en winst voor de gemeente. Het ziet er naar uit dat we dit concept binnenkort op nog een paar terreinen kunnen toepassen.

RECREATIERUIMTE

Braakliggend terrein kan ook vrij eenvoudig worden ingericht tot een soort van recreatieruimte. In de afgelopen tijd zijn in Eindhoven een tijdelijk buurthuis met tuin, een fietscrossbaan voor de jeugd en een moestuin verzezen op plekken waar anders misschien wel jarenlang het onkruid zou woekeren. Dat levert schijnbaar niet direct iets op voor de gemeente. Maar zeker in wijken waar samenwerking in de buurt niet vanzelfsprekend

is, kan zo'n gezamenlijke recreatieruimte veel positiefs losmaken. In het kader van het verlevendigen en verbeteren van de wijk kan zo'n tijdelijke inrichting dus zeker wel iets opleveren!

STRUIP-S

Het gebied in Eindhoven waar we op dit moment het meest te maken hebben met tijdelijke invulling van gebouwen en openbare ruimte, is Striip-S. Dit voormalige (zeer grote) Philips-terrein aan de rand van het centrum wordt geleidelijk omgevormd tot

“Striip-S omgevormd tot bruisend tweede stadshart”

een bruisend tweede stadshart vol met bewoners en bedrijvigheid. Gedurende deze transformatiefase dreigde het vooral een verzameling van leegstaande bedrijfshoogbouw en verlaten parkeerplaatsen te worden. Dus is ervoor gekozen om, in de jaren die liggen tussen nu en toekomst, de gebouwen voor weinig geld aan te bieden aan allerlei bedrijven, tijdelijke bewoners en organisaties met een publieksfunctie. Onder andere een skatehal, een klimwand, atelierruimtes, podia, kunstenaars en designbedrijfjes hebben bezit genomen van het gebied. De aanwezigheid van al deze mensen vraagt, ondanks de tijdelijkheid van de activiteiten, om voldoende infrastructuur om het gebied bereikbaar te maken. ■

Een nieuwe invulling van een vertrouwde rubriek. Straatbakstenen zijn niet alleen populair in nieuwbouwwijken. Bij veel herinrichtingsprojecten wordt ook gekozen voor de gebakken klinker. Op allerlei manieren: hergebruik van de bakstenen die er al lagen of vervanging van de oude bestrating (van welke makelij dan ook). Contour nam een kijkje in Brakel en in Bussum. **[14]**

HERINRICHTING & STRAAT BAK STEEN

Brakel: rode klinker maakt doorgangsweg tot visitekaartje

In de buurt van de samenvloeiing van de Maas en de Waal ligt het dorp Brakel. Een historische plaats, die met een veerdienst wordt verbonden met het aan de overkant van de Waal gelegen Herwijnen. De doorgaande route die de inwoners naar de veerpont leidt – de Burgemeester Posweg – wordt binnenkort opgebroken in verband met rioleringswerkzaamheden. Een mooi moment voor herinrichting van de straat.

Het Gelderse dorp Brakel behoorde in de Middeleeuwen tot één van de zeven lage heerlijkheden in de Bommelerwaard. Later, zo blijkt uit een akte uit 1595, behoorde het tot de hoge heerlijkheid Poederrijen. Brakel kent dan ook enkele fraaie bezienswaardigheden: een kasteelruïne in het Brakelse bos, een – gedeeltelijk uit de 13e en de 15e eeuw daterende – hervormde kerk en het huis Brakel, een herenhuis dat ooit werd bewoond door de waarnemend burgemeester Van Dam van Brakel. Tegenwoordig valt Brakel overigens onder de gemeente Zaltbommel.

HISTORISCHE KERN

Het dorpscentrum van Brakel is een oude, historische kern. Projectleider herstructurering Leo Daggelder vertelt: “Er is een jaar of acht geleden een 30-kilometerzone ingesteld, die met moeite was te handhaven. Om de maximumsnelheid ook fysiek af te dwingen, hebben we op een aantal kruisingen plateaus aangelegd. Met deze ‘punaises’ – een soort verkeers-technische micro-rotonde met een kleine verhoging – probeerden we het verkeer langzamer te laten rijden.”

Vanwege rioleringswerkzaamheden moet de huidige asfaltweg nu worden opgebroken, vertelt Daggelder. “We kwamen daarbij voor de keuze te staan

welk materiaal we voor de nieuwe weg wilden gebruiken. We konden kiezen tussen nieuw asfalt, betonsteen en gebakken klinkers. We hebben – mede gelet op de verkeerssituatie – gekozen voor de laatste optie. De klinkerbestrating bestaat uit heldere, roodgebakken steen. Dat past goed bij het historische dorpscentrum.”

ESTHETISCH FRAAI

Volgens Daggelder is het materiaal wat duurder, maar betaalt het zich op de lange termijn gegarandeerd terug. “Wat directe kosten betreft, is asfalt goedkoper. Normaal gesproken is de gemeente aan gebakken stenen dubbel zoveel geld kwijt. Maar de buurt is echt opgeknapt. Dat moest ook wel, want deze weg is toch het visitekaartje van Brakel van en naar de pont. Er rijden veel mensen van buiten Brakel over deze straat. Gebakken materiaal in een dorpskern spreekt mensen aan. Toen dit project zich aandiende, hebben we na enige discussie de keuze voor gebakken klinkers gemaakt.” Toch is het bij veel dorpskernen asfalt wat de klok slaat, stelt Daggelder. “Dat is behoorlijk prijzig in het onderhoud. En als je voor betonsteen kiest, vervagen de stenen – ongeacht de kleur. Na een jaar of tien ziet de straat er grijs uit. Deze roodkleurige keiformaat straatbaksteen is duurzaam, esthetisch veel fraaier én de kleur blijft behouden.”

Project 3e en 4e fase vervangen riolering kern Brakel | **Locatie** Brakel, gemeente Zaltbommel | **Opdrachtgever** gemeente Zaltbommel | **Ontwerp** Adviesbureau Breijn | **Projectrealisatie** Afd. Beheer en Realisatie | **Product** Vormbak straatbakstenen, rood, keiformaat

De heldere, roodgebakken steen past goed bij het historische dorpscentrum.

Godelindebuurt: rustieke uitstraling blijft behouden

De Godelindebuurt in Bussum kenmerkt zich door jaren '30-architectuur en veel groen. Omdat de riolering aan vervanging toe was, gaat de buurt binnenkort op de schop. Andere reden: het tuindorp kampte met groeiende parkeerproblematiek. Nieuwe bestrating met gebakken klinkers zorgt ervoor dat de buurt zijn van oorsprong rustgevende karakter en uitstraling behoudt.

De Godelindebuurt heeft het karakter van een tuindorp: lage eensgezinswoningen met een voor- en achtertuin en veel groen. Ben Berends, in eerste instantie adviseur civiele techniek en verkeer en later als projectleider stedenbouw betrokken bij de buurt: "De riolering in de Godelindebuurt was na tachtig jaar dienst aan vervanging toe. Omdat het autobezit van de buurtbewoners in de loop der jaren flink is toegenomen, hebben we bij de herinrichting geprobeerd ook de parkeerproblematiek op te lossen. Daarbij wilden we het cultuurhistorische karakter van de buurt behouden."

PARKEERCAPACITEIT

De problemen in de Godelindebuurt waren aanzienlijk, aldus Berends: "Het blik was bepalend geworden in de wijk. Er stonden altijd veel auto's in de straten en bochten geparkeerd. Dat gaf voetgangers problemen met de toegankelijkheid. Ook hulpdiensten konden – met name 's avonds – niet goed de wijk in." Bedoeling is om bij de herinrichting de 30-kilometerzone te behouden. Ook komt er een nieuw, breder trottoir. In de 'Nota vooruitgangspunten' die enkele jaren geleden werd opgesteld, stond het voornemen om de bestaande parkeercapaciteit op orde te houden. Berends: "We hebben naar een oplossing gezocht die bij het karakter van de buurt past. De oude bestrating was erg divers: in sommige delen lagen gebakken waalformaten en in andere betonklinkers. We hebben ervoor gekozen om in de rijbaan gebakken dikformaten te leggen; in de parkeerbaan ligt waalformaat."

HELDERE EENHEID

De bouw van de Godelindebuurt wordt sterk gekenmerkt door de Amsterdamse school. "Ondanks verschillende moderniseringën vertonen veel woningen nog de oorspronkelijke architectuur. Dat was ook ons uitgangspunt bij de herinrichting: het versterken van de oorspronkelijke stedenbouwkundige structuur door middel van heldere herinrichting. Daarbij speelde ook toepassing van groenstructuur op bijzondere plekken van de openbare ruimte een rol. Er is meer ruimte voor groen gekomen." De keuze van de gemeente voor duurzaam materiaal is geen toeval, vertelt Berends. "Je kunt het oneindig vaak hergebruiken, het gaat decennia lang mee. Daarnaast past het goed bij het stedenbouwkundig gebied. En het verkeerskundig karakter ondersteunt ook nog eens het woonklimaat. We zijn ook de omliggende buurten op deze manier aan het inrichten. Dat zorgt voor eenheid en uniformiteit. De subtiele afwisseling in straatklinkers geeft deze buurt een rustieke uitstraling. De meeste mensen vinden het prachtig." ■

VOOR

NA

VOOR EN NA

De oude en huidige situatie onder elkaar (oud boven, nieuw onder). Het asfalt en de tegels vervangen door gebakken klinkers. Nieuwe bestrating van wegen en parkeervakken geeft het Godelindekwartier zijn van oorsprong rustgevende karakter en uitstraling terug.

Project Herinrichting Godelindekwartier Noord en Herinrichting Godelindekwartier Zuid | **Locatie** Godelindekwartier, Bussum | **Opdrachtgever** Gemeente Bussum | **Ontwerp** Gemeente Bussum | **Projectrealisatie** Noord: aannemer ACN Infra BV, Zuid: aannemer Oskam B.V. | **Product** Vormbak straatbakstenen, dikformaat (rijbanen) en waalformaat (parkeervakken), rood

